

מאזרות

אורות ישראל
מכללת אקדמית לחינוך

מייסודן של תכלת מורשת יעקב
ותכלת אורות ישראל

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

משמעותה המיוחדת של "חנוכת המזבח"

מעוז צור הוא הפיוט המזוהה ביותר עם חנוכה ובימינו הוא הפיוט המרכזי של החג. הטקסט נכתב במאה ה-13 על פי לחן של שיר לכת עממי גרמני מאותה תקופה. לחן זה, הנלמד גם בגנים ובבתי ספר, הוא הלחן הידוע ביותר של הפיוט. בימינו הוא מושר בפי כל הקהילות, אשכנזיות וספרדיות כאחת. קבלה זו מעידה על מקורו הקדום, מחד גיסא, ועל חשיבות הרעיונית-אמונית, מאידך גיסא, שזיכתה אותו להתקבל בקרב בית ישראל.

על פי ראשי התיבות של בתי השיר מתחבר שמו של המשורר: מרדכי. כמקובל בשירי הפייטנים נוסף בית אחרון בעל משמעות ברכה למשורר, שסימנו אותיות חז"ק או האות ח' הפותחת את המילה "חזק". גם בשיר זה נוסף בית הפותח באות ח"י: "חשוף זרוע קודשך". יש המזהים את המחבר עם הפייטן מרדכי בן יצחק שחיבר יצירות נוספות לשבתות השנה.

"מעוז צור" הוא מסוג הפיוטים ההיסטוריים שהפייטן עוקב בו בצורה שירית אחר קורות עם ישראל בכל גלגולי הגלויות שער: מגלות מצרים, דרך חורבן בית ראשון, סיפור המן ונס פורים, החשמונאים מול היוונים ועד גלות אדום, הגלות שבה מצוי המחבר תחת עול האומות הנוצריות. הפייטן משבח ומהלל את הקב"ה הפודה אותנו מן הצרים המציקים בדורות השונים ומכל הגלויות הרעות, ומסיים בבקשת גאולה מגלות אדום, היא הגלות הממושכת של ההווה של המחבר.

המחרוזת השישית, המתחילה במילים "חשוף זרוע קודשך", הופיעה לראשונה רק בראשית המאה ה-18 והחוקרים דנו בשאלה אם גם היא חוברת על ידי מחבר הפיוט והושמטה "מאהבת השלום" מפני החרוז "נקום נקמת דם עבדיך מאומה הרשעה" שנמצא בו, או שהיא תוספת מאוחרת. יש הסוברים ש"אדמון" המוזכר במחרוזת זו, רומז על קיסר האימפריה הרומית הקדושה פרידריך ברברוסה ("אדום הזקוף") ממנהיגי מסע הצלב השישי.

אחרים טוענים כי הביטוי "דחה אדמון בצל צלמון" אינו מתייחס בהכרח לדמות ספציפית, אלא מדובר כאן בשם כינוי לכל הנוצרים והמשורר מתפלל לה' שידחה את ממלכת אדום ("אדמון") "בצל צלמון" (לחושך ולצלמוות). כלומר, שיוריד אותה לגיהנום ולשאל תחתית. בשל חשש מתגובת הנוצרים, מחרוזת זו הושמטה בהוצאות רבות של הפיוט. עד היום יש יוצאי קהילות גרמניה, הולנד ואנגליה שאינם שרים מחרוזת זו.

הרב יחיאל מיכל אפשטיין הביא בספרו "קיצור שני לוחות הברית" (הלכות חנוכה, דף רמז) כמה נוסחאות לבית השישי העוסק בגלויות אדום וישמעאל שאינן מוזכרות בחמשת הבתים הראשונים. מלבד "חשוף זרוע קודשך" הוא מביא שלוש גרסאות נוספות בשם רבי משה איסרליש (הרמ"א), רבי ירמיה אב"ד וירצבורג ורבי שמואל הלוי שחתמו את שםם באקרוסטיכון בראש מילות או שורות הבית. הבית שסימנו "חזק" התקבל בתפוצות ישראל כחלק בלתי נפרד מהפיוט. הבית המיוחס לרמ"א התקבל בקרב כמה קהילות.

במהלך הדורות היו שניסו לחבר בית נוסף ל"מעוז צור", בית שעסק בגלות ובגאולה של בני אותו דור. כך למשל חובר בית כזה העוסק בשואת יהודי אתיופיה. בדורנו נעשו גם ניסיונות להוסיף בית שיציין את האירועים המרכזיים דוגמת השואה והתקומה, הקמת המדינה ומלחמת ששת הימים, מתוך מחשבה שראויים מאורעות אלו להיכלל ב"תקציר" ההיסטוריה של העם, המובאת בפיוט זה. דוגמה לכך התפרסמה על ידי הרב חיים כהן ("החלבן"):

מְחַרְבוֹת אֶפְרָ קְדוֹשִׁים, הַקְּמַתְנוּ בְּעֹז וְתַחֲנוּגִים, יִשְׂרָאֵל
כְּכַפִּיר בֵּין הָעַמִּים, אֶל עֵיר מְקַדֵּשׁ בָּאוּ גְאוּלִים. דוֹדֵי
לְרַעֲיָתְךָ פָּנָה, וְלַעֲמֶךָ קָנָא תִקְנָא, יַחַד לֵב טַהַר מְקַדֵּשׁ,
מְמַרְוֶמֶיךָ חוֹמַת אֵשׁ תִּקְדֵּשׁ.

על פי זאת, היה מקום לקרוא שיר זה גם במועדים אחרים העוסקים ביתר הגלויות, כגון יציאת מצרים – פסח; נס ההצלה מהמן הרשע – פורים. אולם אף על פי כן התייחד השיר לחנוכה, כפי שמתבאר מדברי המחבר שרמז על נס זה בפתיחת השיר (ולא על פי סדר הגלויות), כשחתם בסוף הבית הראשון של השיר את המילים: "חנוכת המזבח" הרומזים לנס חנוכה. נוסף על כך, האירוע של חנוכה מודגש בהיותו חלק מהפזמון. המצוקה המובעת בשיר ובקשות הישועה והנקמה באויבים נעוצות בזמן חיבור השיר – תקופת מסעי הצלב, שבה נשמדו קהילות שלמות בארצות אשכנז. ייתכן שנס חנוכה זה הוא המאפיין את כל הנסים בסמליות הרבה של האור הדל המצליח לעבור את מחסום שבעת הימים ומגיע עד היום השמיני, כשם שישראל מתגברים על מחסומי הטבע וברואיו השייכים לששת ימי בראשית.

יש משמעות מיוחדת נוספת במושג "חנוכת המזבח", כפי שהוא מופיע בפזמון הראשון – רמז לחנוכת בית המקדש כולו, המבטא את הכשרתו לעבודה כאשר מקריבים על מזבחו קרבנות. חנוכת המזבח שימשה כימי חג ומועד בזמן חנוכת המשכן, וייתכן שזהו הטעם גם לחנוכת חג החנוכה הנקרא כך, לא על שם נס המנורה אלא על חנוכת המזבח שנעשתה בזמן ההצלה ממלכות יון.

בזאת יש תירוץ לקושיית ה"בית יוסף": מדוע חג החנוכה שמונה ימים לזכר נס פך השמן שדלק שמונה ימים, והרי היה בו שמן ליום אחד, ואם כן הנס היה שבעה ימים בלבד? אחד התירוצים הוא שהיום הראשון איננו רומז על נס המנורה, אלא הוא זכר לחנוכת המזבח שהייתה באותו היום. כן מובא גם בשולחן ערוך בשם הרמ"א, שעיקר הטעם לסעודת מצווה בחנוכה הוא משום חנוכת המזבח ולא משום נס המנורה.

על כן, "מעוז צור" אינו רק פזמון על ההיסטוריה היהודית בכלל, וחנוכה בפרט, אלא הוא מדגיש את הרעיון המרכזי של חנוכה כחג חנוכת המזבח.

הרב ד"ר אלי קון
מרצה בהתמחות לתנ"ך

בשורת השבת

מרביתם להסביר כי מהותה של שנת השמיטה היא תיקון חברתי הנועד לצמצם פערים כלכליים בין שכבות העם. דרך פרשת השבוע ארצה לתת לשנת השמיטה נופך נוסף, חשוב לא פחות שנדמה שזנח מעט.

בפתיחת פרשתנו משה מקהיל את העם ואומר להם, "הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אִתְּכֶם: שְׁמִירַת הַשַּׁבָּת וְעִשְׂיַת הַמִּשְׁכָּן. עֲנִיין זֶה מַעֲלָה אֲצַלְנוּ שְׁתֵּי שָׁאֵלוֹת: הַרְאֵנוּ, הַיֵּאָדָּךְ אִפְשָׁר לַקְרֹא לַאֲי-הַעֲשִׂיָּה בַשַּׁבָּת עִשְׂיָה (שְׁהָרִי צִוּוּה ה' לַעֲשׂוֹת אוֹתָם), וְהַשְׁנִיָּה, מֵה עֲנִיין הַשַּׁבָּת לַעֲנִיין בְּנִיַת הַמִּשְׁכָּן?

עבודת השבת היא לראות את כל המלאכה כאילו כבר נעשתה, להתבונן בטוב העולם ולהיות במנוחה גמורה. לכאורה, היה מקום לומר שאין זו עשייה כי אם מנוחה, אולם זוהי עבודה פנימית גדולה, להפסיק את המירוץ שבשאר ימי השבוע ולהיות מהעולם כפי שהוא.¹ לאמתו של דבר, כדי שנוכל לתקן את העולם עלינו לדעת לעצור ולהתבונן, בשלווה ובנחת, לראות את העולם כמות שהוא ולהתפעל מהנהגת ה'.

מבחינה היסטורית, עם ישראל הוא שהביא לעולם את בשורת השבת. לפני שעם ישראל החל לשמור את השבת כל האנשים בעולם עבדו כל ימות השבוע, ללא הפסקה וללא מנוחה. הרעיון של יום מנוחה הוא רעיון אלוקי, כי טבעי שהאדם ירצה להמשיך לעבוד ולהשיג עוד ועוד, אך השבת באה לתת לו זמן לבטא את נשמתו ובזמן זה הוא יחשוב לאן הוא רץ ומדוע. מצוות שמירת השבת באה לחנך את האדם לסדר את חייו כך שחיייו לא יהיו משועבדים לעבודה הגשמית.

עניין בניית המשכן לשמירת השבת היא שמתוך מנוחת השבת נוכל לתקן את העולם. המנוחה מביאה את האדם להכרה בערך מעשיו. בשבת מפיק האדם נחת מעמלו ויודע שכל הטרחה שטרח אינה לשווא. מתוך כך יכול הוא לאגור כוחות ולהיות נכון לשלב הבא, להמשיך לעסוק ביישוב עולם ובתיקונו.

מסמיכות הציווי על בניית המשכן ושמירת השבת לומדים

חכמים כי מלאכות המשכן אסורות בשבת. היינו מצפים שרק מלאכות של חול ייאסרו בשבת, אולם לא רק שהתורה אסרה מלאכות שנועדו להקמת המשכן, אלא שאת כל המלאכות האסורות בשבת לומדים ממלאכת המשכן. על כך מסביר אבי-מורי:

ללמד, שלמרות שמצווה גדולה להקים את המשכן, גם ממנה צריך לשבות בשבת. משום שגם מלאכת המשכן צריכה להיות מחוברת לשורש האלוקי הפנימי שלה. שאם לא כן, מרוב טרדות העיסוק בהקמת המשכן, עלולים לשכוח את מטרתו הפנימית, ואז ישאר המשכן כגוף בלא נשמה, ולא יוכל למלא את יעדו – לגלות את דבר ה' בעולם.² היינו השביתה ביום השבת מאפשרת לנו להתרומם מעל טרדות הזמן וצורכי המקום, אל עולם של חירות ומנוחה; עולם שהנשמה יכולה לבוא בו לידי ביטוי ומתוך כך לפעול לתיקון עולם.

אפשר למצוא דמיון רב בין שנת השמיטה לשמירת השבת. השמיטה נקראת "שבת הארץ". היא מחנכת את האדם להשתחרר מעט מהתלות הקיומית בעבודת האדמה, כפי שהשבת משחררת את האדם מהמירוץ בימי השבוע. שמירת השמיטה אינה דורשת מאתנו לסמוך על הנס, שהרי אין סומכים על הנס (תענית ט, א), אלא התורה דורשת מישראל לסדר את חייו באופן שיחסוך ויאגור תבואה לקראת שנת השמיטה, ממש כפי שיוסף מציע לפרעה להתכונן לשבע שנות הרעב באמצעות חיסכון בשנות השפע. זו מצווה המצריכה תכנון רציונלי לקיים רצון ה', והברכה באה בדרך של נס נסתר בתוך העבודה והתכנון של האדם.

כך גם בשורת השמיטה מתקשרת לשבת ומציבה חזון ליצור חברה אשר אינה משועבדת לעולם החומר, אשר יודעת לשלוט בחומריות העולם; חברה היודעת לעצור את מירוץ החיים הסוחף והמייגע, להתעלות אל עולם רוחני יותר ולהציב מטרה עתידית; חברה אשר אינה חיה למען הרגע או מנסה לשרוד עד מחר, אלא כזו שיש לה "חזון אחרית הימים".

אסתר מלמד

סטודנטית בהתמחויות לתנ"ך ולהיסטוריה

שנת שמיטה

קניית פרחים בשנת שמיטה (ג)

סקירת סוגי הפרחים לעניין שמיטה:

ענפי קישוט ירוקים הגדלים בבתי רשת: רוסקוס, אספרגוס, פיטוספורוס, ארליה, מרסינה, סהרון, מגינית ועוד, הם גידולי קרקע רב-שנתיים המכוסים ברשת של מעל 50% צל. כמעט כל הענפים הנמצאים בשוק הם משתילות שקדמו לשמיטה. גידולים אלו נשתלים בדרך כלל אחת לשלוש או לעשר שנים. רוב הגידולים הללו אינם מניבים יבול מסחרי בשנת הגידול הראשונה ולכן די נדיר שיהיו בשוק פרחים או ענפי קישוט אחרים מקבוצה זו שנשתלו בשנת השמיטה. לפיכך, הקונה פרחים וענפים רב-שנתיים בשנת השמיטה אינו צריך לחשוש שנשתלו בשמיטה. העבודות המתבצעות בשטח הן: השקיה, דישון, הדברת עשבים וקטיף. במינים אלו אין פעולות גיזום למעט הסרת ענפים חולים, המותרת בשמיטה. הלכך, אף הקונה ממינים אלו בחנות ואינו יודע מה מקור הענפים אין לו לחוש לפחות עד אמצע הקיץ. אם כן, בכל ענפי הקבוצה הזו ניתן לגדל בשמיטה כהלכה ללא הזדקקות להיתר מכירה.

ענפים הגדלים על גבי קרקע בשטח פתוח: פרח שעווה, ספארי סנסט, גרווילאה ועוד. הפעולות החקלאיות שבהם הן כמו בקבוצה הקודמת וכן ההתייחסות לשנת השתילה, אלא שאלו אינם גדלים ב"בית". לגבי פרח שעווה, ספארי סנסט ודומיהם כל הענפים המשווקים עד אמצע הקיץ הם כאלו שלא נעשו בהם פעולות גיזום בשמיטה ולכן גם כאן ניתן לקנות ללא חשש, לפחות עד חודש אב בשנת השמיטה. לגבי גרווילאה, העיקרון הוא כנ"ל, אך בחודש יוני כבר יהיו ענפים שהם תוצר של גיזום בשמיטה. אולם גם בקבוצה זו ניתן לגדל אותם בשמיטה כהלכה ללא הזדקקות להיתר מכירה.

גידולי מצע מנותק בחממה: הדוגמאות הנפוצות הן ורדים וגרברות – גידולים רב-שנתיים, אך אין הגדרת המצע המנותק החקלאית תואמת את ההגדרה ההלכתית. לכן ברוב המקרים יש להתייחס אליהם כמו לגידול בקרקע בחממה. רוב הפרחים הנסחרים בשוק הם משתילות שלפני ראש השנה ובמקרים אלו ניתן לגדל אף ללא היתר מכירה. ניתן למצוא חקלאים המגדלים גרברות בכלי גידול העונים לדרישה ההלכתית של מצע מנותק.

סיום הנושא בשבוע הבא...

מתוך:

יחיאל שטיינמן, "קניית פרחים בשנת שמיטה", אתר דעת: <http://www.daat.ac.il/daat/shmita/sikumim/kniyat.htm>

² פניני הלכה שבת, א.

¹ ברא"ר, יט.